

ארבע כוסות לחולי סכרת

אחת ממצוות ליל הסדר היא המצוה מדרבנן של ארבע כוסות, שהלכותיה מופיעות בתחילת פרק ערבי פסחים במסכת פסחים (ק"יז ע"ב). רש"י (שם) מבאר, שמצוה זו נתקנה כנגד ארבע לשונות של גאולה.

רוב העולם מקיימים מצווה זו בשמחה ובקלות. אך ישנם שהדבר קשה עבורם. חולי סכרת בעיקר, נדרשים להיערכות ותכנון קפדני לקראת ליל הסדר. שתיית ארבע הכוסות ואכילת המצה הם עבורם אתגר רציני. אך גם בקרב מי שאינם חולי סכרת ישנם שתיית ארבע כוסות של יין קשה עבורם, כמו נשים בהיריון שמנועות משתיית יין, או נשים בהיריון שסובלות מסכרת היריון ומנועות גם משתיית מיץ ענבים. להלן נשתדל להקיף את הנושא בצורה ברורה בכדי לסייע למי שזקוק לכך.

א. סוג היין

כתב השו"ע (סימן תע"ב סעיף יא-יב):

"מצוה לחזר אחר יין אדום (אם אין הלבן משובח ממנו). יוצאין ביין מבושל ובקונדיטון".

המעלה ביין אדום הוא מפני שהוא זכר לדם, או מפני שהוא חשוב יותר. אך כפי שמבואר בשו"ע, אם הלבן משובח ממנו, וכתבו הפוסקים שהוא הדין אם אינו אוהב את טעמו של האדום, יכול לשתות את היין הלבן [ויש שכתבו שכדאי שימזוג לתוכו מעט יין אדום – לבן לתוך אדום].¹

לגבי יין מבושל, גם כן כתב המשנה ברורה (ס"ק ל"ט), שאם יש לו יין שאינו מבושל ויין מבושל שמשוּבַח יותר מהשני, יכול לשתות מהמבושל.

ולכתחילה ראוי לקחת יין שאינו מבושל בכדי לצאת ידי דעת הרמב"ם (הלכות שבת פרק כט הלכה יד) שכתב לפסול לקידוש יין שאינו כשר לנסך על גבי המזבח, והובאה דעתו בשו"ע לענין קידוש (סימן רע"ב סעיף י"ב), ולכן אף שהמנהג פשוט שלא כהרמב"ם מי שיכול מן הראוי שינהג בכך.

לכן, מיץ ענבים, שעובר פיסטור הוא בדרגה פחותה יותר לארבע כוסות, מטעם זה, וכן מטעם נוסף הקשור לדין ארבע כוסות, והוא שמעיקר הדין צריך לקחת יין המשמח (כלומר שמכיל אלכוהול), שהוא דרך חירות, כמו שמשמע בתוספות וברשב"ם בפסחים (ק"ח ע"ב) שמשום שמחת יום טוב יש לשתות יין המשמח (פמ"ג משבצות זהב סוף סימן תע"ב, פרי חדש סימן תפ"ג בשם מהר"ח"ש). ידועה הוראת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל שפסל לחלוטין שתיית מיץ ענבים מטעמים אלו.

¹ בכדי שלא יהיה בזה איסור צביעת היין.

אמנם פשטה ההוראה שמי שאינו סובל יין, או ששתייתו גורמת לו לשכרות והוא מתקשה לקיים את מצוות הלילה, יכול לכתחילה לקחת מיץ ענבים, ובחזון עובדיה (ח"ב עמ' קכ"ה) אף כתב שעדיף לו לקחת מיץ ענבים משום שביין עברו אין זה דרך חירות. וגדולי הדור הקודם נהגו כך, כמו הגר"ז מבריסק וגאב"ד טשיבין זצ"ל (תשובות והנהגות ח"ב סי' רמ"ג), וכן רבינו החזון איש (סידור פסח כהלכתו פרק ג' הערה 25 בשם הגר"ח קניבסקי שליט"א).² הדבר נכון בפרט לנשים שאינן חייבות בשתיית יין מצד שמחת יום טוב (עיין סימן תקכ"ט).

בכדי להבין את יסוד הלכה זו נעיין בדברי השולחן ערוך (סימן תע"ב סעיף י):

"מי שאינו שותה יין מפני שמזיקו או שונאו, צריך לדחוק עצמו ולשתות, לקיים מצות ארבע כוסות".

המקור לדברי השולחן ערוך הם דברי הגמרא בנדריים (נדריים דף נ, ט), שר' יהודה ברבי אילעאי ורבי יונה סיפרו שהיו צריכים לחגור את ראשם לאחר שתיית ארבע כוסות עד שבועות.

ומבאר המשנה ברורה:

"מפני שמזיקו – רוצה לומר שמצטער בשתייתו וכואב בראשו, ואין בכלל זה כשיפול למשכב מזה".

כלומר, אם יפול למשכב משתיית היין, הוא פטור. בשער הציון מבאר זאת בכך שזה אינו נחשב "דרך חירות".³

טעם זה של המשנה ברורה שייך גם לחלק השני בדברי השולחן ערוך על מי שהיין אינו מזיקו אבל הוא "שונאו", כפי שהעיר הגר"ש אלישיב, שאם הוא שונאו ומאוס עליו ביותר, ואינו נהנה ממנו כלל, אין זה דרך חירות לשתותו.

זהו המקור לדברי הפוסקים שלמרות המעלה ביין, מי שקשה לו הדבר יכול לשתות מיץ ענבים. אמנם, אם יכול לערב מיץ ענבים ביין, ואז יכול לשתותו, כדאי ועדיף הדבר.

עבור חולי סכרת, ישנה עדיפות לשתיית יין יבש יותר ממיץ ענבים העשיר בסוכר פירות. להלן נתייחס בפירוט.

ב. יין צימוקים

הדרגה הפחותה משתיית יין או מיץ ענבים, שבה ניתן לצאת ידי חובה לשתיית ארבע כוסות, הוא הכנת יין צימוקים.

כתב השו"ע (סימן רע"ב סעיף ו'):

"יין צימוקים מקדשין עליו". הוסיף הרמ"א: "והוא שיש בהן לחלוחית קצת בלא שרייה".

² הובאו דבריהם בפסקי תשובות סימן תע"ב.

³ במאמר בשבוע שעבר התייחסנו לשאלה זו מההיבט של דין "חולה שאין בו סכנה", והבאנו את מחלוקת הפוסקים, עיין שם.

על פי הכלל שכל הכשר לקידוש כשר לארבע כוסות, ניתן לצאת ידי חובה לארבע כוסות גם ביין צימוקים (רדב"ז ח"א סימן תע"ט, ט"ז סי' תע"ב ס"ק י', משנה ברורה ס"ק ל"ז בשם האחרונים). אמנם הוא אינו בדרגה של יין, משום שאינו משמח, כאמור לעיל.

כיצד מכינים אותו?

יש לקחת צימוקים שיש בהם לחלוחית (שאם ידרוך אותם יצא מהם דבשם), ולוודא שהם נקיים וברורים לפסח. משרה אותם במים חמים עם חומר ניקוי, ולאחר מכן שוטפים כמה פעמים. לאחר מכן מניחם בכלי עם מים חמים בשיעור שווה של מים כנגד צימוקים שלשה ימים לפחות (כמו שכתב הט"ז בסימן ר"ב ס"ק י', והמג"א שם ס"ק כ"ז), או לחילופין לבשלם במים חמים (כדברי הכנה"ג או"ח סי' א ועוד). כשמשרה את הצימוקים צריך למועכם מידי יום, ובסוף התהליך יסחטם.

מידת המים כנגד צימוקים צריכה להיות כל עוד לאחר ההשרייה בטעימה מתבטא טעם של יין (ביאור הלכה סימן רע"ב ד"ה מקדשין).

בכך הוא משיג יין צימוקים הכשר לארבע כוסות.⁴

ג. חמר מדינה

דרגה נמוכה יותר, שניתן לצאת על ידה ידי חובה בדיעבד למי שאינו יכול כלל לשתות יין או מיץ ענבים, היא שתיית חמר מדינה. הגדרת חמר מדינה היא: משקה חשוב ששתייתו רווחת במדינה.

כך כתב השו"ע בהלכות קידוש (סימן רע"ב סעיף ט'):

"במקום שאין יין מצוי, יש אומרים שמקדשים על שכר ושאר משקין, חוץ מן המים, ויש אומרים שאין מקדשין".⁵

מהו חמר מדינה?

בפסחים (ק"ז ע"א) הוזכר חמר מדינה בשכר של תמרים וכל שכן שיכר העשוי מפירות אחרים חשובים יותר, אבל כל שיכר שנעשה מפירות או מדבש נחשב חמר מדינה (עיין בית יוסף סימן רע"ב על דברי הטור).⁶ ככלל, כפי שכתב הרמ"א (בסימן קפ"ב, ב) שיכר הוא החמר מדינה העדיף ביותר.

עבור חולי סכרת, עקב תכולת האלכוהול הגדולה במשקאות אלכוהוליים, אין זה פיתרון.

לענין קפה, תה או חלב, נחלקו הפוסקים. בהלכות קטנות (ח"א סי' ט) כתב שאין נחשב חמר מדינה אלא משקה שדומה ליין שמרווה ומשכר, ולכן קפה אינו נחשב לחמר מדינה, והוא הדין לתה וחלב (עיין ברכ"י סימן רצ"ו סק"ב). וכן החמיר בחלב המשנה ברורה (ס"ק כ"ה) מטעם שאין רגילין לשתותו למשקה [וצ"ע בימינו שלכאורה יש שרגילין לשתות חלב כמשקה]. ומהרש"ם (דעת תורה או"ח סימן רצ"ו ס"ק ב) נטה להקל בחלב – במקום שרגילים לשתותו – משום שהוא משכר מעט. ובערוך השלחן (או"ח סימן רע"ב יד) נטה גם כן להקל. ובאגרות משה

⁴ ועיין עוד שלחן שלמה ח"א סי' רע"ב ס"ק ב', חזון עובדיה חלק א כרך א סימן ו'.

⁵ ועיין עוד בדברי הרמ"א בסימן קפ"ב סעיף ב'.

⁶ וכתבו הפוסקים ששיכר שעשוי מחיטים או שעורים הוא המשובח ביותר – אבל כמובן שהוא חמץ.

(אורח חיים חלק ב סימן ע"ה) כתב שרק בדוחק גדול אפשר לסמוך להקל בתה ובחלב.⁷ וביביע אומר החמיר בכל סוגי המשקאות שאינם שיכר, כגון קפה, תה או מיץ הדרים.

[לגבי ארבע כוסות יש שפסלו חמר מדינה לגמרי, משום שאין אומרים שירה אלא על היין, ומכל מקום הרמ"א בסימן תפ"ג הקל בזה, וכמבואר גם במשנ"ב סי' רע"ב ס"ק ל"ז].

לכן, ראוי מאוד לחולה סכרת להימנע משתיית חמר מדינה, ולכל הפחות יקפיד לשמוע ברכת הקידוש מפי אחר ששותה יין ויכוון להוציאו. וראה עוד להלן.

השותה חמר מדינה, אף למנהג האשכנזים הפוסקים כרמ"א שמברכים על כוס וכוס בורא פרי הגפן, כאן מאחר ששותים דבר שברכתו שהכל לא יברכו על הכוס השני והרביעי ויוצאים יד"ח בברכה על הראשון והשלישי.

ד. מהילת היין במים

מי שקשה לו יין יכול למזוג אותו במים עד שישאר 51% יין, ובלבד שישאר טעם יין בתערובת (אמנם צריך לוודא אם וכמה מים הוסיפו בייצור).

ויש מקום להקל אפילו בעירוב יותר מים עד שיעור שישאר שליש יין בלבד, אם יורגש היטב טעם היין.

ה. שיעור הכוס והשתייה

הכוס צריכה להחזיק רביעית יין (שו"ע תע"ב ט ומשנ"ב ס"ק כ"ט). דהיינו ביצה ומחצה כשהיא בקליפתה. ידועים שתי שיעורים. שיעור אחד מבוסס על דעת הצ"ח (פסחים קט"ז ע"ב) וכן דעת הגר"א (מעשה רב אות ע"ד) וכן הורה כידוע החזון איש, וכן דעת רבים מהפוסקים, שבימינו נתקטנו הביצים עד מחצית, ואם כן השיעור הוא ג' ביצים, כלומר 150 סמ"ק. ויש שהכריעו שעדיין השיעור הוא ביצה ומחה, דהיינו 86 סמ"ק. המשנה ברורה (סי' רע"א ס"ק ס"ח, וביאור הלכה שם על סעיף י"ג) הכריע שבדאורייתא יש ללכת אחרי השיעור הגדול ובדרבנן אחרי השיעור הקטן. לכן, לגבי ארבע כוסות שהם מדרבנן, אף שלכתחילה יש להקפיד על השיעור הגדול, חולי סכרת ישערו לפי השיעור הקטן (בכוס ראשון עדיף לקחת את השיעור הגדול משום שהוא כוס של קידוש שעיקרו מדאורייתא, ולכן עדיף שחולה סכרת ישמע את הקידוש מאחר (שיקדש על כוס בשיעור הגדול) וישתה כוס קטנה).

לכתחילה צריך לשתות רביעית שלמה בבת אחת (שו"ע סי' תע"ב ט ומשנ"ב ס"ק ל'), ולא כמו בקידוש שלכתחילה מספיק רוב רביעית, מאחר שיש בכוס זה דין "שתיה", ולא כמו בקידוש שמעיקר הדין די בטעימה. אמנם, בדיעבד ובחולה מספיק רוב רביעית. כאמור בעינין גם רוב כוס – ולכן יקח כוס קטנה.

לכן, לדוגמא, חולה סכרת שעל פי הנחיית הרופא יכול לשתות רק 164 גרם בשה"כ, ישתה בכל פעם רק רוב רביעית, כלומר 44 גרם, ומאחר שיש גם ענין של רוב כוס – יקח כוס המכילה רביעית בדיוק, ואז רוב רביעית יהיה רוב כוס.

⁷ אמנם אינו עוסק שם לגבי ארבע כוסות, ומסתבר שיפסול אותם לפי שיטתו בארבע כוסות שפסל גם מיץ ענבים, אך למכשירים מיץ ענבים ניתן לצרף את שיטתו כאן מה נחשב חמר מדינה.

אם יכול, עדיף שבכוס הרביעית ישתה רביעית שלמה, כדי שיוכל לברך ברכה אחרונה. אם אינו יכול, יצא ידי חובה על ידי אחרים בברכה (הגר"י נויבירט, בנשמת אברהם סימן תע"ב).

ו. מי שאינו יכול לשתות יין

יש מי שכתב שאם שתיית יין מזיקה לחולה ואסור לו לשתות יין בהוראת רופא יכול לסמוך על שיטות הראשונים (תוס' פסחים צט ב ד"ה לא יפחתו) שאפשר לצאת ידי חובה ארבע כוסות מדין שומע כעונה בשמיעה מפי אחרים המברכים ומכוונים להוציאו, ואם יוכל יטעום מעט (ועלהו לא יבול עמ' קע"ו בשם הגרש"ז, חזון עובדיה ח"א כרך א סוף סי' ד').

ז. סיכום והבהרות עבור חולי סכרת:

1. ראשית חשוב מאוד לציין כי חולי סכרת נחשבים לפעמים כחולה שיש בו סכנה, ועליהם להתייחס בחומרא למחלתם ולא לזלזל בה. לכן, חובה גמורה עליהם להתייעץ עם רופאם לפני ליל הסדר כדי לדעת כיצד בדיוק להתנהל.
2. מצוות ליל הסדר כוללות גם אכילת מצה, ושולחן ערוך. אלו גם כן עלולים להזיק לחולי סכרת. לכן חשוב לזכור כי מן התורה די באכילת כזית אחת של מצה, ולהביא בחשבון גם את המצות בשקלול הערך התזונתי עבור חולה הסכרת בלילה זה.
3. בשולחן ערוך יקפיד להימנע ממאכלים, משקאות וקינוחים המזיקים לחולי סכרת.
4. ישנה עדיפות לשתית יין יבש על פני שתיית מיץ ענבים העשיר בסוכר פירות.
5. ניתן למהול את היין במים בשיעור של מחצית.
6. ניתן לקחת כוס שמכילה 86 סמ"ק בדיוק, ולשתות את רובה – 44 סמ"ק.
7. בדרך זו על פי רוב יוכל חולה הסכרת לקיים את מצוותו.
8. מי שעל פי המלצת רופאיו מנוע מכך, יוכל לייצר יין צימוקים. הדרכה לייצורו ניתנת לעיל.
9. בדיעבד, יוכל לשתות חמר מדינה. וישאל לרבו מה נחשב חמר מדינה בימינו. חשוב לציין כי משקאות שעשויים להיחשב חמר מדינה עלולים להכיל שיעור גבוה של סוכר.
10. אם אינו יכול, ישמע את הקידוש וברכות הכוסות מפי אחר שיוציאונו ידי חובה, ויטעום מעט.
11. ואם אין ביכולתו אחת מאפשרויות אלה, הוא פטור משתיית ד' כוסות, שהרי להלכה אפילו חולה שאין בו סכנה פטור משתיית ד' כוסות, וכל שכן חולה סכרת.
12. יש שהורו שחולה סכרת שאינו נוטל תרופות קבועות אלא מזריק לעצמו זריקות מרובות של אינסולין וכדומה ובודק לעצמו את רמת הסוכר פעמים רבות ביום, יאכל מצות וישתה יין כרגיל ויזריק לעצמו מינון גבוה יותר של אינסולין בלילה לפי רמת הסוכר.